

Kierunki zmian treści programowych w nauczaniu historii w szkolnictwie podstawowym w Polsce w latach 1945-1980

Systemy wychowania, które przyjmują określony program nauczania, czynią go jednocześnie ośrodkiem całej pracy w szkole. W polskim systemie szkolnym zagadnienie programu nauczania jest jedną z naczelnych kwestii.²

Historia programów nauczania jest skomplikowana. W Polsce programy szkolne zmieniały się często z przyczyn zewnętrznych. W związku z tym nie troszczono się o ich kształt metodyczny, naukę historyczną i potrzeby szkoły. Zaciążyło to ujemnie na ich poziomie merytorycznym, a przede wszystkim na szkolnym nauczaniu historii. Pierwszy program historii dla szkół narodowych ogłoszono w 1774 roku, był to oficjalny program stworzony przez Komisję Edukacji Narodowej.

Przez 200 lat dokonano 45 reform programowych. Jednym z niedomogów prac programowych był ich brak ciągłości. Komisje programowe z reguły pracowały nad modernizacją istniejących programów, a nie nad tworzeniem ich nowych wersji.³

Pierwsze polskie programy w XVIII i XIX wieku miały charakter ogólny, dopiero od końca XIX wieku nastąpiły tendencje do ich uszczegółowienia. Po II wojnie światowej stały się szczegółowe.⁴

Programy szkolne wydawano drukiem w formie publikacji zwartej w latach 1947, 1949, 1959, 1963, 1970. Problematykę tą podejmowało w swoich pracach wielu autorów.⁵

W roku szkolnym 1944-1945 nie wprowadzono innowacji w programach. W latach 1945-1946 weszło w życie zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 18 VIII 1945 r., wprowadzające nowe plany godzin i materiały programowe.

Nie był to nowy program, ponieważ nie wyszczególniono celów ani wskazań metodycznych. Podstawą był program przedwojenny, a różnice polegały na zwiększeniu liczby godzin nauczanych przedmiotów oraz zmiany w materiale nauczania. W obrębie historii proponowano więcej treści z zakresu współczesności i zmodyfikowanej wiedzy obywatelskiej. Znaczne zmiany zanotowano w programie historii w klasie V, gdzie wyszczególniono 105 tematów dotyczących historii polski i histo-

¹ Beata Urbanowicz, dr – Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

² K. Sośnicki, *Aby programy były współczesne i życiowe*. „Nowa Szkoła”, 1961, Nr 4.

³ J. Maternicki, *O nowy kształt edukacji historycznej*. Warszawa 1984. s. 128-129.

⁴ Tamże, s. 132.

⁵ B. Jakubowska, L. Kurdybacha, M. Pęcherski, M. Świątek, W. Okoń, A. Borncholzowa, W. Moszczeńska, K. Trzebiatowski, A. Kulczykowska, T. Słowikowski.

rii powszechnej. Położono nacisk na dzieje społeczne i gospodarcze, ruchy chłopskie i robotnicze. Przewartościowano tradycje historyczne lansując nowy typ bohatera np. Jarosław Dąbrowski, Ludwik Waryński. W drugim półroczu w klasie IV wprowadzono pogadanki prehistoryczne w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Ich celem było zrozumienie roli pracy w życiu człowieka. Program pogadanek był zdecydowanie zbyt trudny dla dzieci, które nie znają podstawowych pojęć historycznych takich jak: czas i przestrzeń historyczna.⁶

W czerwcu 1945 roku w Łodzi z inicjatywy Ministerstwa obradował Zjazd Oświatowy. Postulowano na nim potrzebę wprowadzenia w Polsce jednolitej, bezpłatnej, publicznej i obowiązkowej 11-letniej szkoły ogólnokształcącej, 8-letniej podstawowej i 3-letniej licealnej. Zadaniem historii, jako przedmiotu szkolnego było: kształtowanie historycznego myślenia, naukowego poglądu na świat i umiejętności skojarzeń przyczynowo-skutkowych.⁷

W dniu 24 VI 1946 roku ogłoszono instrukcję programową dla 8-letniej szkoły powszechnej. Program historii obejmował systematyczny kurs od starożytności do I Wojny Światowej. Dokument ten miał charakter cykliczny. Cykl pierwszy - propedeutyczny obejmował klasy IV-VI, drugi – systematyczny był realizowany w klasach VII i VIII. Do klasy VII wprowadzono nowy przedmiot „Nauka o Polsce i świecie współczesnym”. Celem nauczania tego przedmiotu było zaznajomienie uczniów z wiedzą: ekonomiczną, prawno-ustrojową i socjologiczną. Wprowadzono akcenty antyniemieckie i słowianofilskie, wpajano podziw dla dokonującego się postępu technicznego oraz szacunku dla pracy fizycznej i takich grup społecznych jak: robotnicy, rzemieślnicy, chłopi.⁸

Powojenny program z zakresu nauczania historii opublikowano w 1947 roku, i wydano w nakładzie 10 tysięcy egzemplarzy.⁹ Program ten opracowano w formie broszur. Zawierał on uwagi wstępne, materiał nauczania, określał cele poznawcze i wychowawcze, oraz uwagi metodyczne.

Autorami omawianego programu byli: Natalia Gąsiorowska, Gryzelda Misswalowa, Wanda Moszczeńska, Maria Dłuska, Zofia Podkowińska, Janina Przeworska, Joanna Schenbrenner, Maria Henryk Serejski, Tomasz Szczechura, Weronika Tropaczyńska-Ogarkowa.

Program z 1947 roku w swoich założeniach stwierdzał, że: celem szkolnej edukacji historycznej jest zaopatrzenie ucznia w wyczerpujące wiadomości z zakresu historii Polski i historii powszechnej.¹⁰ Program ten wyodrębniał cele wychowawcze i poznawcze pomijając kształcące, zbyt mocno opierał się także na treściach programowych przedwojennych. W związku z wprowadzeniem na mocy instrukcji ministerialnej z 1948 roku 7-klasowej szkoły powszechnej, stał się nieadekwatny.¹¹

⁶ J. Miąso, *Historia wychowania wiek XX*. Warszawa 1980. s.315-319.

⁷ Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18-22 czerwca 1945, Warszawa 1945, s.45.

⁸ J. Wojdon, *Polityka w szkole podstawowej 1945-1949*, s.36.

⁹ Instrukcja Ministerstwa Oświaty z 10 VI 1948, Dziennik Urzędowy Ministra Oświaty Nr 6, poz. 134.

¹⁰ Ż. Kormanowa, *Założenia naukowe i ideowe nowego programu historii dla szkoły podstawowej*. „Wiadomości Historyczne” 1948. Nr I, s. 415.

¹¹ *Program nauki w 8-letniej szkole podstawowej. Projekt*. Warszawa 1947. s. 3.

W programie tym cel poznawczy formułowano jako przygotowanie do zrozumienia procesu dziejowego, związków między faktami oraz przyswojenia abstraktów czasu i przestrzeni historycznej.

Cele wychowawcze w nauczaniu historii dominowały w programach z lat 40-tych, gdzie były wyraźnie wyodrębnione. Wynikało to z leninowskiej dialektyki i teorii walki klasowej. Po wyborze na prezydenta Bolesława Bieruta w szkolnictwie nastąpił przełom ideologiczny, który zaowocował także zmianami personalnymi w Ministerstwie Oświaty. O treściach wychowawczych zawartych w programach szkolnych decydowały potrzeby ustroju.¹² Tendencje upolitycznienia pracy wychowawczej w szkole przedstawiła na II Zjeździe Związku Nauczycielstwa Polskiego w V 1948 Żanna Kormanowa. Zjazd wystosował apel do uczniów zachęcający ich do poznania historii narodu polskiego i ustroju PRL.¹³

W 1948 za główne zasady, na których opierały się programy nauczania uznano: zawarcie w nich elementów nowoczesnego światopoglądu naukowego, połączenia nauczania z wychowaniem, zwłaszcza w zakresie przedmiotów humanistycznych, wreszcie zgodność z potrzebami gospodarki i polityki PRL.¹⁴ Przy okazji realizacji treści nauczania postulowano szczegółowe omówienie osiągnięć gospodarczych socjalizmu w Polsce i ZSRR, podkreślając entuzjazm budowniczych tego ustroju.

Realizacji celów wychowawczych sprzyjało wprowadzenie do programu szkolnego przedmiotów takich jak: „Wiedza o Polsce i świecie współczesnym” oraz od 1947 roku lekcji pod nazwą „Zagadnienia społeczno-wychowawcze.” Tematyka zajęć oscylowała wokół takich problemów jak: geneza ustroju, gospodarka, polityka, kultura PRL oraz wydarzenia aktualne.

W celach wychowawczych były zawarte zarówno wartości ogólnie humanistyczne jak i pierwiastki przemijające związane z ówczesną polityką państwa. Dlatego cele ogólne oscylowały w tym programie wokół patriotyzmu tak, aby „wzbudzić u uczniów gotowość ponoszenia ofiar dla dobra ojczyzny”.¹⁵

Ofensywa ideologiczna w szkole nastąpiła 30 X 1948 roku. Otrzymała się wówczas w Warszawie krajowa narada aktywu oświatowego PPR. Skrytykowano wówczas dotychczasową politykę szkloną, zarzucając jej opóźnienie przebudowy ideologicznej i organizacyjnej w stosunku do zmian aktualnych. Przyjęto założenia, że celem edukacji było wytyczenie szkolnictwu zadań, w ramach toczącej się walki ideologicznej. Problematyka ta miała być realizowana w płaszczyźnie treści merytorycznych, celów wychowawczych i metod nauczania. Aktyw oświatowy PPR na czele z, Ministrem Oświaty Stanisławem Skrzewskim zaproponował, aby system wychowawczy szkoły oprzeć na zasadach marksizmu-leninizmu. Dlatego postulowano konieczność opracowania nowych programów, które miały się składać z trzech części. W pierwszej kolejności podkreślono zgodność materiału z osiągnięciami nauki, w drugiej treści nauczania i cele wychowawcze w trzeciej natomiast

¹² Z. Mysłakowski, *Spór kompetencyjny o wychowanie*. „Nowa Szkoła” 1947-1948. Nr 5-6.

¹³ J. Miąso, *Historia wychowania wiek XX*. Warszawa 1980, s. 336-338.

¹⁴ J. Wojdon, *Polityka w szkole podstawowej 1945-1949*, s.36.

¹⁵ Program nauki w 8-letniej szkole podstawowej. Projekt. Warszawa 1947.

zaproponowano zamieścić materiał propagandowy dotyczący dialektyki marksistowskiej.¹⁶

W nauczaniu historii proponowano nową periodyzację dziejów w oparciu o pięć formacji rozwoju społeczno-gospodarczego.

Zwiększanie wymagań programowych nie sprzyjało podnoszeniu rzeczywistych wyników nauczania. W kwietniu 1948 Marian Falski przeprowadził badania dotyczące recepcji treści programowych wśród uczniów. Wyniki sformułowano jako niewystarczające kompetencje uczniów w stosunku do merytorycznej treści programów.

Kolejny program w formie publikacji zwartej wydano w 1949 roku i poprzedzony został wytycznymi dla nauczycieli. W programie szeroko wyartykułowano cele nauczania, w tym także kształcący, którego brak było w uprzednim programie. Program ten w porównaniu z wcześniejszym tego typu projektem był zdecydowanie trudniejszy. Stawiał wysokie wymagania w stosunku do uczniów i nauczycieli, a jednocześnie nie brał dostatecznie pod uwagę percepcji uczniów.

W celach programowych wyszczególniono zadania dla uczniów, którzy powinni w sposób naukowy poznać przeszłość Polski i Świata.

W programie z roku 1949 rozbudowano cele poznawcze polegające na:

- opanowaniu ważniejszych faktów i procesów dziejowych,
- dokładne poznanie dziejów Polski i ich współzależności z powszechnymi,
- formułowanie prawidłowych praw rozwoju dziejowego,
- oceny zjawisk historycznych.

W realizacji celu kształcącego proponowano:

- kształcenie umiejętności myślenia historycznego,
- dialektyczne ujmowanie zjawisk historycznych,
- precyzowanie pojęć,
- terminologię przedmiotową.

W tym poddanym analizie programie cel wychowawczy definiowano jako: „zrozumienie roli postępowych tradycji narodu polskiego, rozbudzić miłość do ojczyzny i ofiary dla Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Program szkolny został nasycony treściami propagandowymi i oparty na marksistowskich założeniach ideologicznych. Marksizm stał się podstawą poznawczą, a ideałem wychowawczym człowiek socjalistyczny. Nauczanie historii powinno łączyć harmonijnie dwa cele: dostarczanie wiedzy o przeszłości (...) i wykorzystanie jej dla kształtowania socjalistycznej świadomości uczniów.¹⁷

Generalnie wszystkie cele nauczania historii zmierzały więc do wychowania przyszłego aktywnego obywatela PRL, który byłby czynnie i emocjonalnie związany z ówczesną rzeczywistością polityczną.

Programy z lat 40-tych miały wysoki stopień trudności i prezentowały wiele treści związanych z gospodarką i kwestiami społecznymi.

¹⁶ Tamże, s.352-356.

¹⁷ J. Banach, *Niektóre zagadnienia nauczania historii w szkole*. „Kwartalnik Historyczny” 1963, Nr 4, s.22-23.

W treściach merytorycznych dominowała historia powszechna z elementami społeczno-gospodarczymi. Podstawy tego programu wysunięto na VII Zjeździe Historyków Polskich we Wrocławiu w roku 1948.

Dokument ten oparty został na zasadach marksistowskiej nauki rozwoju społecznego, a przez współczesnych oceniany był wysoko.

W szkole obowiązywał do 1 lutego 1956 roku. Programy z lat 40-tych proponowały tok nauczania historii od drugiego półrocza klasy III w formie propedeutycznej w wymiarze trzech godzin tygodniowo.¹⁸

Kurs propedeutyczny kontynuowany był w klasie IV, natomiast w klasach V-VIII proponowano systematyczny kurs historii. Na skutek powojennych trudności ekonomicznych od roku 1948-1949, proponowała 7-letni cykl kształcenia. Pełne jej upowszechnienie wprowadził „Dekret o obowiązku szkolnym” z dnia 23 II 1956 roku.

Na kolejnym Zjeździe Oświatowym w Łodzi w 1957 roku, postulowano zmianę programów i dostosowanie ich do możliwości poznawczych ucznia.¹⁹

Kolejny program opublikowano w postaci zwartej w roku 1959. Opracowanie tego dokumentu programowego było efektem zmian zachodzących po 1956 roku. Zaproponowano zmiany w programach i podręcznikach szkolnych i swobodę programową dla nauczycieli.²⁰ W analizowanym programie szeroko rozbudowano uwagi wstępne, cele, treści merytoryczne, układ konstrukcyjny i formy realizacji materiału.²¹

Programy nauczania z lat 1959, 1963, 1970, definiowały zadanie historii jako nauki szkolnej jako zaznajomienie uczniów z historią Polski i wybranymi elementami historii powszechnej. Ograniczono treści programowe pod względem ilościowym i jakościowym. Jednak niektórzy teoretycy krytykowali je ze względu na brak korelacji z aktualnym stanem badań naukowych, niedostosowanie do percepcji uczniów, preferencje informacji encyklopedycznych i niedostateczne kształcenie umiejętności pracy samodzielnej ucznia.

Programy nauczania historii w szkole podstawowej były przeładowane faktograficznie, nadmiernie szczegółowe, oparte o schematyzm, encyklopedyzm, socjologizm.

Program nauczania z 1959 roku i następne nie wydzielaly odrębnych celów traktując jednolicie zadania historii, jako przedmiotu szkolnego. Naczelnym celem było wytworzenie u uczniów obrazu i zmian, jakie zachodziły w Polsce i na Świecie w przeszłości i zrozumienia przemian dokonujących się po II wojnie światowej. W kwestii sformułowania celu kształcącego proponowano: ukształtowanie wyobrażeń i pojęć historycznych, tworzenie obrazu minionej przeszłości, umiejętność ujmowania faktów i zjawisk historycznych w ich wzajemnym powiązaniu.

¹⁸ J. Kamińska, *Uwagi nad nauczaniem historii w klasie III szkoły podstawowej*. „Życie Szkoły” 1949, Nr 2-3; J. Miąso, *Historia wychowania wiek XX*, Warszawa 1980, s.315-319.

¹⁹ K. Trzebiatowski, *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972, s. 77-78.

²⁰ *Program nauczania w szkole podstawowej*. Historia. Warszawa. 1959.

²¹ W. Schayer, *Programy i podręczniki w roku szkolnym 1958-1959*. „Głos Nauczycielski” 1959, Nr 11, s.1.

Tak sformułowany cel kształcący, był zgodny z zasadami psychologii rozwojowej dziecka. W porównaniu z innymi programami nauczania była to zmiana pozytywna. W programie tym natomiast cel wychowawczy formułowano jako: Czynną postawę obywatelską wobec zadań budownictwa socjalistycznego i miłości do ojczyzny.²² Program ten wyznaczał minimum osiągnięć uczniów z zakresu wiedzy historycznej, starano się także dostosować go do percepcji ucznia.

Dojrzewającą powoli reformę szkolną wprowadziła w 1961 roku „Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania”. Postanowiono wprowadzić 8-letnią szkołę podstawową. Główne cele ówczesnej reformy programowej to: podniesienie ogólnego poziomu wykształcenia, lepsze przygotowanie do nauki w liceum, zróżnicowanie programowe szkół, przygotowanie uczniów do uczestnictwa w życiu gospodarczym i społecznym.²³ Celem reformy było więc zbliżenie szkoły do potrzeb społeczno - gospodarczych państwa socjalistycznego.

Programy nauczania historii w szkole podstawowej w Polsce, miały konstrukcję dwustopniową, nauczanie propedeutyczne w klasach I-IV i kurs systematyczny w klasach V-VIII. Podział ten dokonany został z przyczyn obiektywnych związanych z fazami rozwojowymi dziecka i jego możliwościami intelektualnymi. Obejmuje okres propedeutyczny dla klas V-VI, a więc programowo czasy od początków wspólnoty pierwotnej, aż po drugą połowę XVIII wieku. Natomiast klasa VII i VIII stanowiły drugi stopień nauczania historii, zbliżony w sensie dydaktycznym do dawnego szkolnictwa średniego.²⁴

Pogłębieniu i poszerzeniu poddano stopień propedeutyczny w szkole podstawowej. Ponieważ programy klas V i VI realizowane były w formie plastycznych, barwnych i często oderwanych od siebie obrazów dziejów bez pełniejszego wyjaśnienia procesu dziejowego, z drugiej strony ilość konkretnych treści rzeczowych była w nim tak mała, iż nie potrafi ona w pełni oddać przebiegu tego procesu, z ukazaniem jego zasadniczych związków przyczynowych.²⁵

Nowy program wprowadzał także nowoczesne metody nauczania aktywizujące uczniów, proponował nauczanie strukturalne, programowe, problemowe i prace grupową. Zdaniem ówczesnych teoretyków takie ujęcie pozwoli na pełną realizację wyznaczonych programów o ile miejsce schematyzmu zajmie właściwy dobór środków i metod do określonych treści rzeczowych.²⁶

Nowością było wprowadzenie tematyki historycznej w nauczaniu początkowym w klasach I-IV. Aby lepiej przygotować uczniów do życia społeczno-politycznego wprowadzono przedmiot wychowanie obywatelskie. Związane to było z realizacją postulatu powiązania treści programowych ze środowiskiem, w którym funkcjonowała szkoła.

²² A. Bornholzowa, *Z problematyki teorii programu nauczania historii w szkole*. „Historia i nauka o konstytucji” 1957, Nr 3, s. 125-216.

W. Moszczeńska, *Kryzys w nauczaniu historii*, „Głos Nauczycielski” 1957, nr 5.

Programy historii w Polsce. „Wiadomości Historyczne” 1952, Nr 4, s. 231.

²³ J. Miąso, *Historia wychowania wiek XX*, Warszawa 1980. s. 386-389.

²⁴ S. Wróbel, *Programy nauczania historii a praktyka szkolna*, W: Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17-21 IX 1968. Referaty II. Referaty plenarne, sekcje VIII-IX, Warszawa 1968.

²⁵ Tamże, s.272.

²⁶ Tamże, s.281.

W nowych programach wprowadzanych stopniowo od 1963 roku podkreślano wdrażanie u uczniów logicznego myślenia i wiązania wiedzy teoretycznej z praktyczną.²⁷ W omawianym programie preferowano historię Polski, wyeksponowano treści i wątki współczesne.

Programy nauczania historii dla szkół podstawowych z lat 1963-1970 podkreślały zrozumienie przez uczniów: „zasadniczych zależności występujących między poszczególnymi dziedzinami życia społecznego. Zakładano, iż uczeń nie może poznać pełnej historii, lecz tylko jej programowe fragmenty. Generalnie programy były niedostosowane do percepcji uczniów a ich cele poznawcze ze względu na ideologiczno-doktrynalny charakter historii były drugorzędne.

Dokumenty programowe z lat 1963-1970 cel kształcący definiowały jako: zrozumienie procesu dziejowego, jednak bez dokładnego sprecyzowania tego pojęcia. Rozwijanie umiejętności i nawyków historycznych u uczniów. Uwagi metodyczne do programów szkolnych cel ten formułowały lapidarnie. Był on niewystarczająco eksponowany, a w wielu wypadkach łączony z wychowawczym, przez co zatracił swój charakterystyczny wydźwięk.

Cel kształcący od 1959 roku przez okres 20 lat był na uboczu polskiej dydaktyki szkolnej.

W programie z roku 1963 cel wychowawczy sformułowano jako kształtowanie: uczuć patriotyzmu i internacjonalizmu.²⁸

W latach 60-tych trwały prace nad unowocześnieniem programów szkolnych.²⁹ Dlatego wprowadzono zasadę systematycznego wprowadzania elementów historii rozwoju sił wytwórczych do treści programowych. Ograniczono historię polityczną na rzecz dziejów społeczno gospodarczych z uwzględnieniem elementów historii nauki i techniki.³⁰

Postulowano także dostosowanie treści programowych do aktualnej sytuacji, dlatego proponowano redukcję materiału historycznego na rzecz współczesności. Do programów nauczania wprowadzono także elementy kształcenia politechnicznego.

Uczniom zaproponowano większą liczbę przedmiotów ścisłych a proporcje kształtowały się następująco: przedmioty ścisłe 41%, humanistyczne- 41%, artystyczne i wychowanie fizyczne-18%.

Program z roku 1970 brał pod uwagę opracowania i wnioski wynikające z ogólnopolskiej dyskusji dydaktyczno-metodycznej. Eksponowano głównie historię ojczystą,

²⁷ Program nauczania 8-letniej szkoły podstawowej. *Historia*. Warszawa 1963. Wprowadzony na podstawie Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 1 lipca 1963 roku/ Nr P1- 1956/63.

²⁸ W. Moszczeńska, *Komisja programów i metod nauczania*. „Ruch pedagogiczny” 1960. Nr 1.

L. Gruszczyński, *Kilka kwestii o nauczaniu historii*. „Głos Nauczycielski” 1960, Nr 18.

²⁹ C. Petrykowska, *Problem unowocześnienia programów historii*. „Wiadomości Historyczne” 1962, Nr 3, s.179.

³⁰ A. Glimos- Nadgórska, *Jednostka a społeczeństwo w podręcznikach szkoły podstawowej w Polsce Ludowej*. [W:] *Wybitni i przeciętni przywódcy a lud i społeczeństwo w dziejach*. Katowice 1985. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Nr 695. s. 111-119. Por:

J. Schwarz, *Co nowego w programach historii klasa V-VIII*. „Głos Nauczycielski” 1963, Nr 2, s.2; por: *Historia w szkole. Dyskusja*. „Kultura” 1967, Nr 5, s.1.

szerzej ujęto dzieje nowożytne i najnowsze. Zaproponowano inną konstrukcję rozdziałów i jednostek lekcyjnych, wprowadzono tematykę powtórzeniową³¹.

W programie z roku 1970 cel wychowawczy definiowano jako: „budzenie uzasadnionej dumy z osiągnięć narodu polskiego”. Natomiast zadania historii szkolnej rozumiano jako: stopniowe doprowadzanie ucznia do zrozumienia podstawowych założeń materializmu historycznego i prawidłowości procesu dziejowego, trwałe przyswojenie przez ucznia wybranych wiadomości o ludziach wydarzeniach, rzeczach i związkach między nimi, opanowanie przez ucznia bazy pojęciowej, kształtowanie pożądanych przekonań i poglądów, wzbogacanie wiedzy ucznia w zakresie podstawowych pojęć z dziedziny życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego.

Program ten obowiązywał w szkolnictwie podstawowym do 1981 roku. Zakres chronologiczny programów z analizowanych lat jest odmienny.

W roku 1947 cezury czasowe ustalono od: kursu propedeutycznego w klasie V do roku 1939 w klasie VIII. W 1949 roku od historii starożytnej klasa V po rok 1918 klasa VII. W programie z roku 1959 cezury czasowe były następujące: historia średniowieczna w klasie V- po rok 1959 w klasie VII. Programy z lat 1963-1970 proponowały podobne ramy czasowe: historia starożytna w klasie V- do dziejów współczesnych w klasie VIII.

Dobór i układ treści programowych w nauczaniu historii był dyktowany z różnych punktów widzenia i odmiennych stanowisk naukowych, filozoficznych, ideologicznych. Zależy także od wielu czynników takich jak: cele nauczania, określony w danym momencie dziejowym model kształcenia ogólnego, aktualnego stanu badań w nauce, dydaktyce i psychologii, od struktury systemu szkolnego. Wyróżniono, zatem w doborze materiału programowego kryterium rzeczowe (naukowe), dydaktyczne oraz wychowawcze.

Interesującą kwestią jest także zbadanie proporcji pomiędzy działami historii zawartej w programach. W analizowanych programach szkolnych, podobnie jak w będących wówczas w użyciu podręcznikach dominowała historia polityczna, a treści programowe nasycona były pierwiastkami politycznymi.

Procentowy rozkład materiału nauczania w przedmiocie historia w poszczególnych działach programowych w szkolnictwie podstawowym w Polsce w roku szkolnym 1949-1950 i 1970-1971, przedstawia poniższa tabela:

Lp.	Dział programowy	klasa	1949-1950	1970-1971
1	Historia polityczna	IV	45	---
		V	46,6	54,5
		VI	26,5	58
		VII	37	74
		VIII	47	70

³¹ *Program nauczania w 8-letniej szkole podstawowej. Historia. /Tymczasowy/. Warszawa 1970. Zatwierdzony decyzją Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 czerwca 1970 roku. Nr PR 2 – 4110 – Historia 6/ 70/.*

2	Historia gospodarcza	IV	24	---
		V	22,5	24,5
		VI	24,5	16
		VII	30	8
		VIII	21	8,5
3	Historia społeczna	IV	17,5	---
		V	18,5	5,5
		VI	18,5	10
		VII	15	10
		VIII	18	16,5
4	Historia kultury	IV	13,5	---
		V	12,5	16,5
		VI	30,5	16
		VII	18	10
		VIII	13	5

Źródło: programy szkolne z historii dla szkolnictwa podstawowego z lat 1949 i 1970.

Z przedstawionych danych wynika, że średnio w roku szkolnym 1949-1950 na tematykę z zakresu historii politycznej w klasie IV-VIII w programach szkolnych przeznaczono około 40,4% materiału nauczania, gospodarkę 24,4%, społeczną 17,5%, tyleż samo na tematykę z zakresu historii kultury. Natomiast w roku szkolnym 1970-1971 w klasach V-VIII wskaźniki te kształtowały się następująco: na historię polityczną przeznaczono około 64% materiału nauczania, historię gospodarczą 14,2%, społeczną około 10%, kultury 12 %.

Przeprowadzone badania wykazały, że w analizowanym okresie w programach szkolnych dla szkół podstawowych dominowała tematyka z zakresu historii politycznej. Zjawisko to miało tendencje wzrostowe. W roku szkolnym 1970-1971 wskaźnik ten osiągnął 64% materiału nauczania objętego programem historii w klasach V-VIII, co potwierdza fakt coraz większego upolitycznienia w tym czasie polskiej szkoły.

Program historii dla klasy VIII w latach 80-tych poszczególne działy historii traktował następująco:

- historia polityczna w tym ruch społeczne stanowiła – 65-70% ogółu materiału nauczania przewidzianego programem.
- gospodarcza – 10%,
- dzieje kultury – 6%.³²

W programach podobnie jak wcześniej dominowała historia polityczna a treści programowe zależały od polityki i ideologii państwa. Jak wynika z danych przytoczonych powyżej w treściach programowych poznawczych na drugim miejscu pla-

³² B. Burda, M. Ekert, *Ujęcie dziejów najnowszych w naszych programach I podręcznikach szkolnych*. [W:] *Historia jako przedmiot badań i nauczania*. Praca zbiorowa pod. red. J. Maternickiego. Warszawa 1986, s. 320.

sowała się historia gospodarcza i społeczna, a najmniej wyeksponowane były dzieje kultury.

Program z 1947 roku w dużej mierze oparty był na dokumentach przedwojennych i nie zachowywał także właściwych proporcji pomiędzy poszczególnymi działami historii, które nie były realizowane równomiernie.

Podobnie we większości analizowanych programach dominowała historia Polski, wyjątek stanowił tylko program z 1949 roku, gdzie więcej było informacji z zakresu historii powszechnej.³³

W 1971 roku powołany został Komitet Ekspertów a wyniki jego prac opublikowano w „Raporcie o stanie oświaty”.³⁴

Wnioski z analizy programowej można ująć następująco: zbyt wiele faktów szczegółowych, uniwersalizm, tradycjonalizm, encyklopedyzm, brak idei przewodniej. W 1973 roku sejm przyjął „Uchwałę o edukacji narodowej” na jej podstawie miała powstać 10-letnia szkoła średnia z nowymi programami i podręcznikami. Projekt ten nie został zrealizowany, tym niemniej jednak dostrzeżono potrzebę tworzenia nowych podręczników i programów do szkoły podstawowej.

W związku z zamierzoną reformą programową szkoły w latach 1975-1981 powstał program szkoły 10-letniej.

Prace programowe prowadzono w trzech etapach. Pierwszy etap nastąpił w czerwcu 1975 prace prowadzone w Instytucie Programów szkolnych i Instytucie Historycznym Uniwersytecie Warszawskim, ich rezultatem było powstanie dwóch odrębnych programów.³⁵ W etapie drugim Minister powołał Zespół Przedmiotowy Historii, który w 1976 roku opracował wstępny projekt programu, realizowany w latach 1978-1981 w formie eksperymentu.³⁶

W etapie trzecim nastąpiła weryfikacja treści programowych w świetle próbnych wdrożeń.

Program 10-latki był programem jednolitym z elementami fakultatywności. W klasie IV był elastyczny a obraz nauczanej historii w dużej mierze zależał od nauczyciela. Program propedeutyczny w klasie IV obejmował 50 godzin, które rozdysponowano pomiędzy historię regionu i treści do dyspozycji nauczyciela. Elementy fakultatywności pojawiają się w klasach starszych. Materiał nauczania był tak skonstruowany, że stwarzał możliwości dla zrozumienia genezy stosunków ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Na pierwszy plan wysunięto historię Polski powiązaną z dziejami powszechnymi.

³³ Ż. Kormanowa, *Założenia programowe i ideowe nowego programu*. „Wiadomości Historyczne” 1948. Nr. 1, s. 22.

³⁴ *Raport o stanie oświaty*, Warszawa 1971.

³⁵ *Program historii w klasach IV-X. Wersja wstępna projektu programu dziesięcioletniej szkoły średniej, opracowana przez Instytut Programów Szkolnych*. „Wiadomości Historyczne”. R. XIX, 1976, Nr 2., *Projekt programu historii dla 10-letniej szkoły średniej. Opracowany przez zespół Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego*. „Wiadomości historyczne”. R. XIX, 1976, Nr 2.

Por; J. Maternicki, *Nauczanie historii w przyszłej szkole dziesięcioletniej. Problemy, założenia, perspektywy*. Kalisz 1976.

³⁶ *Program powszechnej szkoły średniej. Historia. Klasy IV-X*. „Wiadomości Historyczne”. R. XX. Nr 4. 1977.

Program wyodrębniał wszystkie działy historii również społeczno-gospodarczą. Wyszukiwano zjawiska rozwojowe, a po raz pierwszy uwzględniono w programie demografię.

Integracja zjawisk od politycznych i społecznych po ustrojowe, gospodarcze, kulturowe. Położono nacisk na kulturę życia codziennego. W klasach starszych materiał faktograficzny ujmowano problemowo.³⁷

W 1981 roku zrezygnowano z wprowadzenia reformy programowej w szkolnictwie.³⁸

Reasumując należy stwierdzić, że programy obowiązujące w szkole podstawowej w latach 1945-1980, były różnorodne i uzależnione od wielu czynników między innymi od:

1. Ogólnej sytuacji społeczno-politycznej w Polsce. Upolitycznienie treści programowych spowodowało potrzebę zmian w programach a w konsekwencji niedostosowanie podręczników do programów szkolnych.
2. Ogólnego stanu badań w różnych dziedzinach wiedzy, co miało bezpośredni wpływ na koncepcje i wynikające treści programowe.
3. Stopnia zaangażowania naukowców i teoretyków w zagadnienie unowocześniania treści programowych.
4. Uwzględnienia przez twórców programów percepcji uczniów.

W programach z lat 1945-1980 cele wychowawcze były formułowane różnorodnie. W obszarze ogólnym akcentowano patriotyzm i miłość do ojczyzny, natomiast zmienne cele szczegółowe uzależniono od sytuacji politycznej i sformułowano je jako: solidarność z innymi narodami socjalistycznymi, podkreślono rewolucyjne i postępowe tradycje klasy robotniczej

Cele wychowawcze najbardziej rozbudowano w uwagach o realizacji programu. Zawierały one pierwiastki ponadczasowe i ideologiczne. W programie z roku 1959 były one twórcze, natomiast już w programach późniejszych standardowe.

Przedmiotem, który poddano ostrej krytyce stały się niezbyt rozbudowane treści historii gospodarczej i społecznej. Ponadto dało się zauważyć brak pełnych opracowań naukowych takich tematów jak min. problemy społeczno-ekonomiczne kulturowe i demograficzne.

Proponowane programy nauczania historii były z reguły zbyt szczegółowe i przeładowane merytorycznie i faktograficznie, niedostosowane do percepcji uczniów. Proponowały także dwa cykle nauczania propedeutyczny i systematyczny.

Należy stwierdzić, że historia jako nauka społeczna podlegała w latach 1945-1980 znacznym wpływom politycznym. Zjawisko to szczególnie widoczne było w szkolnym nauczaniu historii i miało swoje odbicie zarówno w podręcznikach, jak i programach. Wielokrotnie szczególnie w latach 50-tych dominacja celów wychowawczych i ideowo-propagandowych miała znaczny wpływ na stronę merytorycz-

³⁷ J. Maternicki, *O nowy kształt edukacji historycznej*. Warszawa 1984. s. 136.

³⁸ *Program dziesięcioletniej szkoły średniej*. Warszawa 1976.

Projekt wstępnych wdrożeń miał 160 stron, treści kształcenia, cele, zajęcia fakultatywne, uwagi o realizacji programu ogólne i szczegółowe, Część zasadnicza 60 stron i komentarz 40 stron.

no-faktograficzną programów szkolnych. W związku z tym ewaluacja programowa związana była z ówczesną sytuacją polityczną panującą w kraju.